

DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2023.2\(62\).45-53](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2023.2(62).45-53)
 УДК 338(477.87)+330.341+321.1-054.73:355.01

Бойко Я.М., Чубарь О.Г., Гапак Н.М.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕКСПЕРТНІ ВИСНОВКИ

У статті досліджено напрями та окремі характеристики впливу процесів, викликаних військовим вторгненням росії, на економічний потенціал Закарпатської області та її територіальних громад. Зокрема, розглянуто фактори переміщення населення із регіонів бойових дій, а також релокації бізнесу. Використання аналітико-статистичних даних Закарпатської ОВА, власних емпіричних досліджень авторів, результатів опитування голів окремих територіальних громад регіону (у розрізі міських, селищних, сільських) дало підстави зробити висновки про загалом позитивний вплив цих процесів на економічний потенціал регіону і громад, зокрема в частині певних структурних зрушень у бік інноваційних і технологічних видів економічної діяльності та виробництва.

Ключові слова: економічний потенціал, територіальна громада, релокація бізнесу, інновації, внутрішньо переміщені особи.

Постановка проблеми. Серйозні зрушення в площині соціально-економічних і суспільних процесів на тлі повномасштабної війни призвели до появи цілого ряду негативних явищ: суцільних руйнувань великої кількості населених пунктів, втрати активів, бізнесу, житла, інфраструктури різних видів тощо. Разом з тим спостерігалось доволі інтенсивне переміщення як населення, так і бізнесів у ті регіони країни, що віддалені від зони активних бойових дій. За даними Міністерства економіки, за рік війни за програмою релокації 800

підприємств перемістилися до безпечніших регіонів, з них понад 600 відновили роботу. Заради об'єктивності слід зазначити, що загальна кількість підприємств - юридичних осіб в Україні станом на жовтень 2022 року складала 1458,2 тис. од., отже на релоковані підприємства, а серед них є багато ФОПів, припадає менше 0,1 відсотка. Тобто, в масштабах усієї країни параметри переміщеного бізнесу є незначними і такими, що не мають великого впливу на економічні процеси і тенденції макрорівня. Проте з погляду регіонів і територіальних громад (ТГ), до яких це переміщення відбувалося, такий вплив може бути суттєвим і значущим. Саме таким регіоном є і Закарпатська область, куди станом на початок 2023 року прибуло близько 370 підприємств, а також доволі значна кількість переміщених осіб, які частково транзитом рухались в інші країни Європи та світу і залишались у Закарпатті ненадовго, проте певна кількість обирала варіант проживання в нашому краї.

© **Бойко Я.М.**, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України, e-mail: yaroslav.boiko@uzhnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4404-9709>

Чубарь О.Г., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України, e-mail: oksana.chubar@uzhnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5952-5034>

Гапак Н.М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України, e-mail: natalia.hapak@uzhnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4207-3243>

Складність пошуку актуальної статистико-аналітичної інформації, обмежений доступ до офіційних даних за умов воєнного стану спонукали до необхідності проведення ряду опитувань та отримання експертних оцінок на території регіону, до яких в ролі респондентів й експертів залучались представники органів місцевої влади (переважно голови ТГ), а також внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Стаття виконана в межах роботи над науковою темою «Організаційно-економічні засади зміцнення потенціалу територіальних громад», що досліджується в Закарпатському регіональному центрі соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м

Ужгород, у 2022-2024 роках. Додатково до результатів опитувань та отриманих експертних оцінок при написанні статті використані інформаційно-аналітичні дані Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА станом на січень 2023 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На другому році повномасштабної війни в Україні в публічному просторі представлено цілий ряд досліджень та аналітичних матеріалів, які відображають її вплив на економічні, бізнесові, соціальні процеси на різних рівнях світової та національної економіки. До прикладу, в Журналі Forbes Ukraine проаналізовані основні економічні наслідки війни в Україні для світу [1]. Зокрема наголошено, що це «не просто регіональна криза, у неї є далекосяжні наслідки, які торкаються різних регіонів світу. Конфлікт завдав серйозного удару світовій економіці, призвівши до повільнішого зростання і швидшої інфляції» [1].

В Аналітичній доповіді Центру Разумкова [2] представлені, зокрема, результати соціологічних та експертних досліджень, які систематично проводяться Центром, з метою виявлення соціально-психологічних настроїв у країні, а також оцінки спроможності країни долати проблеми та труднощі упродовж найближчих років.

Також певні соціологічні дослідження було проведено серед ВПО на регіональному рівні в Закарпатській області. Міжнародна організація з міграції (МОМ) у травні 2023 року оприлюднила звіт про ситуацію, потреби та наміри внутрішньо переміщених осіб, що проживають на Закарпатті. Документ був підготовлений за запитом Закарпатської обласної військової адміністрації,

яка використовуватиме ці дані для розробки стратегії інтеграції ВПО, орієнтованої на їхні потреби [3]. Головні результати дослідження підкреслюють, що довгострокове доступне житло, сприяння соціальній єдності та створення можливостей зайнятості для внутрішньо переміщених осіб є ключовими напрямками, які необхідно закладати у майбутні стратегії інтеграції на Закарпатті [3].

Регіональні особливості релокації бізнесу внаслідок війни на територію Закарпатської області у розрізі окремих ТГ та видів економічної діяльності узагальнено авторами в недавній публікації [4]. В ній зроблено висновки про ті ТГ, які прийняли найбільшу кількість релокованих підприємств, а також про ті ВЕД, які домінують у процесах переміщення.

Мета статті (постановка завдання) – аналіз та оцінка окремих кількісних, якісних і структурних характеристик процесу релокації підприємств на територію Закарпаття, зокрема в розрізі окремих видів економічної діяльності, а також переміщення населення, і, відповідно, вектори впливу цих процесів на економічний потенціал ТГ регіону.

Опис основного матеріалу дослідження. Бізнесові структури різних організаційних форм в перші місяці війни стихійно розпочали переміщення своїх повністю чи частково врятованих від руйнування та знищення активів у західні регіони країни. Для порівняльної характеристики кількості релокованих в Закарпатську область підприємств (за даними на початок 2023 року) і наявних у регіоні підприємств у розрізі ВЕДів (за даними 2020 року, оскільки дані регіональної статистики за 2021-2022 роки відсутні) представлена табл. 1.

Таблиця 1

Релоковані підприємства у Закарпаття за ВЕДами, на початок 2023р.*

Вид економічної діяльності	релоковані підприємства		к-сть підприємств регіону у 2020р.	
	к-сть, од.	частка, %	к-сть, од.	частка релокованих, % до обл. значення
С/г, лісове і рибне господарство	3	0,8	1827	0,16
Переробна промисловість	69	18,7	3274	2,11
Водопостачання, каналізація і поводження з відходами	1	0,3
Будівництво	12	3,2	1414	0,85
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт ТЗ	61	16,5	22888	0,27
Транспорт, склад. г-во, поштова і кур'єр. діяльність	3	0,8	2689	0,11
Тимчасове розміщення і організація харчування	1	0,3	3418	0,03
Інформація та телекомунікації	172	46,6	3060	5,62
Фінансова і страхова діяльність	1	0,3	257	0,39

Продовження таблиці 1

Операції з нерухомим майном	5	1,4	1789	0,28
Проф., наук і техн. діяльність	1	0,3	2359	0,04
Охорона здоров'я і надання соц. допомоги	4	1,1	1076	0,37
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	2	0,5	346	0,58
Інші види послуг	34	9,2	2335	1,46
<i>Всього</i>	<i>369</i>	<i>100</i>	<i>47946**</i>	<i>0,77</i>

... - дані Державною службою статистики не вказано

* Складено авторами за даними Головного управління статистики у Закарпатській області [5] та за даними Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА

** Загальна кількість СПД, включаючи ВЕД, які не ввійшли до даної таблиці

Так, найбільше переміщених підприємств належать до ІТ-сфери (46,6%). Тож створення Закарпатського ІТ-кластеру безпосередньо пов'язано також і з цією ознакою релокації бізнесу в регіон. На 2-у місці переробна промисловість (18,7%), що має важливе значення для матеріальної сфери виробництва області. Торгівля посідає 3-тє місце і становить 16,5% релокованого бізнесу. Ще більш-менш відчутну позицію посідає сфера будівництва – тут переміщено 3,2% усіх підприємств (12 од.). За усіма іншими видами діяльності переміщено лише по декілька суб'єктів господарювання. Щодо позиції «інші види послуг», то насправді по кожному конкретному напрямку діяльності з надання послуг підприємств в є від 1 до 4 од. Тому говорити про суттєву кількість релокованих господарюючих суб'єктів з певної діяльності в даному випадку недоцільно.

Щодо частки релокованого бізнесу відносно кількості наявних підприємств Закарпатської області у відповідних видах економічної діяльності, то ситуація така ж, як і в розрізі самого релокованого бізнесу за ВЕДами. Так, найвищу позицію займають суб'єкти господарювання з ІТ – 5,62%. І це досить суттєве

значення для регіону, який до цього не вирізнявся високими показниками діяльності у даній сфері з-поміж інших регіонів України. На другій позиції переробна промисловість з 2,11% переміщених підприємств від кількості підприємств, які працюють у Закарпатській області. Це теж досить позитивне підсилення матеріальної сфери виробництва Закарпаття. Також слід виділити будівництво, яке з 0,85% посідає третє місце. Щодо такого виду діяльності, як «оптова і роздрібна торгівля, ремонт транспортних засобів», то хоча по кількості релокованих підприємств він і посідає третю позицію (61 СПД, що складає 16,5% усіх релокованих СПД), проте для регіонального бізнесу це не стало суттєвим, оскільки у ньому налічувалося 22888 суб'єкта торгівлі та ремонту транспортних засобів, що складає 48% усіх господарюючих суб'єктів Закарпаття.

Розміщення релокованого бізнесу у розрізі різних ТГ за адміністративним поділом, відображене в таблиці 2, дає підстави констатувати, що зовсім незначна частка підприємств релокована у сільські громади – всього 5,4%.

Таблиця 2

Релоковані підприємства в розрізі адміністративного поділу ТГ Закарпатської області, станом на початок 2023 року*

Вид економічної діяльності	Сільські ТГ		Селищні ТГ		Міські ТГ		разом	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
С/г, лісове і рибне господарство	1	33,3	1	33,3	1	33,3	3	100
Переробна промисловість	7	10,1	9	13,1	53	76,8	69	100
Водопостачання, каналізація і поводження з відходами	0	0	0	0	1	100	1	100
Будівництво	1	8,3	2	16,7	9	75,0	12	100
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт ТЗ	5	8,2	5	8,2	51	83,6	61	100
Транспорт, склад. г-во, поштова і кур'єр. діяльність	1	33,3	1	33,3	1	33,3	3	100
Тимчасове розміщення і організація харчування	0	0	0	0	1	100	1	100
Інформація та телекомунікації	4	2,3	111	64,5	57	33,2	172	100

Продовження таблиці 2

Фінансова і страхова діяльність	0	0	0	0	1	100	1	100
Операції з нерухомим майном	0	0	4	80,0	1	20,0	5	100
Проф., наук і техн. діяльність	0	0	1	100	0	0	1	100
Охорона здоров'я і надання соц. допомоги	1	25	2	50	1	25	4	100
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	0	0	0	0	2	100	2	100
Інші види послуг	0	0	13	38,2	21	61,8	34	100
Всього	20	5,4	149	40,4	200	54,2	369	100

* Складено авторами за даними Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА.

Понад половина переміщеного бізнесу (54,2%) знайшла нове місце для свого розташування саме у міських територіальних громадах, які вирізняються з-поміж інших краще розвинутою інфраструктурою, більшою кількістю споживачів та пропозиції робочої сили. Особливо чітко це проявляється у переробній промисловості (76,8%), будівництві (75%), торгівлі (83,6%), сфері тимчасового розміщення (100%), фінансовій і страховій діяльності (100%), сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку (100%), інших видах послуг (61,8%).

40,4% релокації підприємств відбулося у селищні тергромади. При цьому переважна їхня кількість виявлена у сфері інформації та телекомунікації (64,5%, що пов'язано з адміністративним рішенням регіональної влади про виділення конкретної локації під переміщення і реєстрацію ІТ-підприємств); сфері операцій з нерухомим майном (80%, або 4 підприємства); професійній, науковій та технічній діяльності (100%, або 1 суб'єкт господарювання); сфері охорони здоров'я (50%, або 2 господарюючих суб'єкта). Доречно буде зазначити, що така перевага у масштабах релокації до селищних громад спостерігається у тих видах діяльності, де взагалі відбулася

кількісно незначна релокація (1, 2, 3 чи 4 підприємства) або ж де було централізовано прийняте владне рішення щодо місця релокації (як от в ІТ-сфері, де можлива віддалена робота, і ця віддаленість не впливає на результати її ефективності). Так, 74,5% релокованих до селищних громад підприємств належать саме до ІТ-бізнесу. Інші релоковані підприємства, які власне самостійно приймали рішення про місце своєї перереєстрації та розміщення, складають лише 10,3% від усіх переміщених в Закарпаття СПД.

Отже, існує чітке тяжіння релокованого бізнесу до міських територіальних громад з більш розвинутою соціальною, виробничою, логістичною, побутовою, інформаційною, культурно-розважальною інфраструктурами тощо.

В рамках проведеного дослідження було опитано органи місцевого самоврядування територіальних громад, в тому числі щодо впливу війни і військового стану на їхній економічний потенціал. Анкетуванням було охоплено органи влади у 55% міських, 33% селищних та 40% сільських територіальних громад, що загалом складає 41% усіх тергромад Закарпаття (табл. 3).

Таблиця 3

**Частка опитаних органів влади територіальних громад
Закарпатської області***

Тип громади	Наявні, од.	Опитано, од.	Частка, %
Міська	11	6	55
Селищна	18	6	33
Сільська	35	14	40
Разом	64	26	41

*Складено акторами за результатами досліджень.

Про збільшення видатків з бюджету громади для облаштування і забезпечення переселенців вказала місцева влада 83% ТГ, які мають своїм центром місто чи селище, і 64% ТГ з центром у

селі. Цей наслідок є найсуттєвішим та найчастіше зустрічається у відповідях респондентів – 73% загалом за усіма опитаними громадами Закарпаття (табл. 4).

Таблиця 4

Результати опитування голів територіальних громад Закарпатської області щодо впливу війни і військового стану на потенціал ТГ*

Вплив війни і військового стану на потенціал ТГ (за даними анкетування голів ТГ)	Сільські ТГ		Селищні ТГ		Міські ТГ		разом	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Збільшилися видатки з бюджету ТГ для облаштування/забезпечення переселенців	9	64	5	83	5	83	19	73
Збільшилася наповнюваність шкіл/садочків	5	36	3	50	4	67	12	46
Зменшилися надходження до бюджету ТГ	8	57	4	67	2	33	14	54
Зріс трудовий потенціал ТГ	0	0	2	33	3	50	5	19
З'явився новий зареєстрований переселенцями бізнес	1	7	1	17	3	50	5	19
Було перенесено бізнес з територій, які окуповані чи знаходяться у зоні бойових дій	1	7	1	17	3	50	5	19
Ніяк не вплинула	0	0	0	0	0	0	0	0

* Складено авторами за даними опитування голів територіальних громад Закарпаття.

Про зростання наповнюваності шкіл/садочків зазначили у 46% територіальних громад. Причому, для міських громад це явище більше характерне (67% відповідей), ніж для селищних (50%) чи сільських (36%), що скоріше свідчить про більшу кількість внутрішньо переміщених осіб до міських громад та меншу їх чисельність у селищних і тим більше у сільських громадах. Отже, вплив війни на потенційне зростання трудового потенціалу буде більше притаманний саме для міських ТГ (50% опитаних), в другу чергу для селищних (33% опитаних), і менше притаманний для сільських громад (0% опитаних), що підтверджується і відповідями голів ТГ.

На зменшення надходжень до бюджету як наслідок війни вказало 54% опитаних голів територіальних громад. Більше ця проблема торкнулася селищних (67%) та сільських (57%) громад, ніж міських (33% опитаних) ТГ, що швидше можна пов'язати з їх загальною спроможністю та наявними обсягами фінансових ресурсів.

Про релокацію підприємств чи появу нового зареєстрованого переселенцями бізнесу як наслідок війни вказано лише у 19% відповідей. Хоча саме ці наслідки повинні були б мати найбільший позитивний вплив на потенціал громади, що проявлявся б у збільшенні кількості робочих місць, зростанні ділової активності та доходів ТГ. Для міських громад це мало місце у 50% опитаних, для селищних – у 17%, для сільських – у 7%. Дані проведеного опитування також підтверджують наявну ситуацію з релокацією бізнесу до Закарпаття (див. табл.2).

Жодна з опитаних громад не вказала про відсутність будь-якого впливу війни на свій потенціал.

Для процесів релокації підприємств на рівні громад регіону притаманні певні особливості, складнощі та проблеми. Частина опитаних голів ТГ вказала про відсутність інтересу з боку бізнесових структур до переміщення в їхні громади. В інших ТГ перемовини щодо релокації відбувались, однак практично нічим не завершилися, оскільки громади не змогли забезпечити ті вимоги, що пред'являлись підприємствами щодо земельних ділянок, інфраструктури, доріг, логістичної доступності тощо. Частина цих громад прийняла на своїх територіях об'єкти соціальної та освітньої сфер (навчальний заклад, школа-інтернат, науково-дослідний інститут, ВНЗ), а також велику кількість ВПО.

Основними проблемами та перешкодами в процесі переміщення підприємств, на думку голів ТГ, були такі:

- Відсутність нормативної бази, законодавчі прогалини, зокрема, не узаконений механізм спрощеного порядку передачі комунального майна для релокованого бізнесу, відсутність налагодженого механізму релокації;
- Розбалансованість у загальному керівництві держави, у керівництві області, відсутність чітких дій та координації між ними (на початку війни);
- Несправедливий розподіл державної підтримки та фінансових ресурсів;
- Відсутність у ТГ можливостей (потужностей), необхідних для релокації

(землі, об'єктів нерухомості для продажу та оренди);

- Відсутність доріг, розвинутої інфраструктури, логістики;
- Представники бізнесу шукали великі відремонтовані приміщення, готові для використання, при цьому за дуже низьку ціну, за яку не погоджувались продавати власники цих активів;
- Проблема у кадрах, як в управлінських, так і у робітничих (для великих промислових об'єктів); низька мотивація впродовж 30-ти років призвела до втрати багатьох технічних професій, нестача висококваліфікованих інженерів; неадекватна заробітна плата (порівняно із сусідніми країнами);
- Низький рівень розвитку інфраструктури (дороги, мости), неможливість обленерго забезпечити достатні обсяги електроенергії, важка доступність до земельних ділянок (особливо у громадах складного рельєфу, гірській місцевості).

Крім того, проблемними напрямками та викликами, які постали перед громадами та органами влади на місцях у перші місяці військової агресії та, відповідно, масового притоку населення, переміщених осіб, були:

- Необхідність розселення великої кількості людей, які щоденно прибували в Закарпатську область, часто без засобів до існування, і потребували харчування, місця прихистку, супроводу до кордону, транспортного забезпечення тощо;
- Проблема з місцями поселення ВПО, виділення локацій для їх перебування, розосередження цих людей в різні ТГ для розміщення, напрацювання планів і програм будівництва житла для таких категорій;
- Прийняття, обробка, транспортування великих вантажопотоків гуманітарної допомоги, їх переспрямування в східні регіони країни та в зону ведення бойових дій, необхідність налагодження чітких логістичних каналів, а також транспортних засобів і кадрової підтримки для забезпечення доставки цих вантажів.

За даними Закарпатської ОВА, з початку військових дій до середини листопада 2022 року на Закарпаття переїхали близько 150 тисяч осіб, які зареєструвались як внутрішньо переміщені особи. Проте за оперативними даними ОВА, число ВПО коливалося близько 300-350 тисяч осіб. Великі потоки людей в перші тижні і місяці

війни розміщувались у непристосованих для тривалого проживання помешканнях (спортзали, клуби, шкільні та інші навчальні заклади). Отже питання забезпечення житлом ВПО постало гостро і потребувало знаходження варіантів її розв'язання [6].

За словами голови ОВА, було вирішено не очікувати коштів від міжнародних організацій та субвенцій від держави, а створити проекти, які покращать умови проживання. «Податки з релокованих підприємств та IT-кластеру, який створили в області у перші дні війни, відрахування із зарплат військовослужбовців дозволили вийти на профіцит бюджету. За цей рахунок область отримала можливість підтримати ТГ, які опинились без акцизів, плати за землю, але мали забезпечувати проживання та харчування внутрішньо переміщених громадян» [6].

В ТГ почалися ремонти закинутих будівель, створення належних умов для проживання. Ці будівлі після війни громади зможуть використовувати як хостели чи в інших цілях для генерування надходжень до місцевих бюджетів.

Додатковим фактором сприяння цим процесам стала релокація ряду підприємств, які займаються будівництвом швидкозбірних панельних будинків. Після цього було запущено відповідний проект, яким передбачено створення умов для роботи таких підприємств, у тому числі через виділення територіальними громадами земельних ділянок. Таким чином, змогли вийти на ціну 300 доларів США за квадратний метр житла вже з урахуванням наповнення – санвузлів, кухні тощо [6].

Вказаний проект передбачає, що це будівництво фінансується спільно з бізнесом: третину сплачує обласний бюджет, стільки ж місцевий бюджет та бізнес, який бере у користування на 10 років цю будівлю. Таким чином бізнес матиме привабливі умови для потенційних працівників, що забезпечуватимуться житлом. Громада отримує надходження ПДФО з певної кількості людей, які тут живуть і працюють. За рахунок податків внутрішньо переміщені особи за 2,5 роки, за підрахунками ОВА, повертають кошти, витрачені громадою, за 5 років — обласним бюджетом. У наступні роки громада вже починає заробляти. Крім того, цей проект також передбачає можливість дольової участі міжнародних організацій у допомозі внутрішньо переміщеним особам. Вони отримуватимуть локацію, куди без участі влади чи гуманітарних хабів напряму зможуть постачати гуманітарну допомогу, наприклад, для людей з інклюзією чи створити проект для матері і дитини.

В результаті військових дій люди вимушено залишали східні регіони країни, а бізнес також приймав рішення переміщуватись, щоб могли далі працювати, розвиватись, отримувати доходи. Закарпаття об'єктивно стало одним з регіонів-лідерів за кількістю переміщеного населення, а також бізнесових структур. Сприяли цьому фактори відносного спокою, відсутності бомбардувань, близькості до кордонів ЄС, що спрацьовувало як певна гарантія стабільного та мирного життя. Крім того, часто ВПО вказували про природні умови, привабливий екологічний стан, близькість і доступність природних об'єктів тощо.

З погляду голів опитаних ТГ громади можуть забезпечувати такі переваги для релокованого бізнесу:

- Близькість до європейських кордонів (ворота в Європу), перебування в міжнародному логістичному просторі, наявність європейських колій;
- Природні та рекреаційні переваги;
- Прийнятна орендна плата за землю, пільги по сплаті податку на землю, орендній платі, виділення землі під бізнес, під будівництво житла для сімей переселених працівників, розробка проекту автономного містечка для IT-працівників;
- Розвиток проекту будівництва Індустріального парку (підписаний Меморандум з потенційними інвесторами);
- Готовність до співпраці та до реалізації різних соціальних проектів, в тому числі на підтримку ВПО, ЗСУ з боку керівників ТГ;
- Сприяння в розміщенні, створення спеціальних адміністративних підрозділів, які займаються релокованими підприємствами, надають їм допомогу у вирішенні бюрократичних питань (водоканали, обленерго, облгази, комунікація, податкова фіскальна служби, правова підтримка).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Військовий стан і початок повномасштабного вторгнення росії призвели до суттєвого впливу на соціально-економічні процеси в регіоні, що проявилось за кількома напрямками. По-перше, мова йде про суттєвий притік великих мас населення, як того, що транзитом прямувало за кордон, так і тих, хто залишався на території області. В обох випадках ці події потребували швидкої мобілізації ресурсів регіону і ТГ для забезпечення людей

засобами та предметами першої необхідності. ТГ, в які ці люди приїздили, екстрено приймали рішення про спрямування певних матеріальних і фінансових ресурсів для задоволення цих потреб. Значною мірою сприяли цьому різні види гуманітарної допомоги, в тому числі закордонної, а також волонтерський рух, благодійні пожертви, кошти та ресурси мешканців ТГ. Окремою складною проблемою постало питання пошуку місць розміщення та проживання для людей (як тимчасового, так і на постійній основі), що спонукало керівництво регіону та ТГ розглядати різні варіанти та проекти житлового будівництва, перепрофілювання під житлові об'єкти інших будов і приміщень, сприяння розселенню в приватному секторі, виділення ресурсів бюджетів громад на ці цілі.

По-друге, слідом за потоками ВПО, почався рух бізнесу, його релокація, пошук місць розміщення, перемовини з органами місцевої та регіональної влади щодо вибору земельних ділянок, об'єктів нерухомості. Структурні характеристики релокованого бізнесу засвідчують домінування в ньому високотехнологічної IT-галузі, яка здатна вже в короткостроковій перспективі позитивно впливати на регіональну економіку та посилення її потенціалу, зокрема, в частині доданої вартості та надходжень податків до місцевих бюджетів. Підприємства обробної промисловості, які посідають друге місце в потоках релокації, також повинні стати важливою промисловою та технологічною компонентою економіки області, оскільки за їх переміщенням варто очікувати відкриття нових робочих місць як для місцевого населення, так і для ВПО, збільшення обсягів випуску та реалізації промислової продукції, а також надходжень до бюджетів ТГ.

Підприємства оптової та роздрібної торгівлі, ремонту ТЗ, які посіли треті позиції серед переміщених підприємств, хоча і не змінюють суттєво структуру регіонального бізнесу, оскільки місцевих підприємств цієї сфери теж є багато, проте можна припускати, що вони сприятимуть подальшому розвитку конкурентного середовища, диференціації товарної структури торгівлі, підвищенню якості надання послуг.

Незважаючи на невелику кількість підприємств і бізнесів, що перемістились у регіон порівняно з кількістю місцевих СПД довоєнного періоду, а також з урахуванням галузевих особливостей релокованих ВЕДів, є всі підстави говорити про позитивний вплив цих процесів на економічний потенціал ТГ і регіону, на важливі структурні

зрушення в них. І хоча в макроекономічному, а навіть і в глобальному контексті, ці зрушення викликані жахливим фактором війни та втечі людей і бізнесів від загибелі й втрат, наш регіон вже певною мірою виконав роль тилового регіону, тихої гавані, що дуже важливо для збереження людських життів, а також хоча б якоїсь частини промислового та економічного потенціалу країни.

Перспективи подальших досліджень окреслених у статті питань пов'язані з необхідністю

моніторингу та аналізу процесів розвитку релокованого бізнесу на території ТГЗакарпаття, його інтеграції в регіональну економічну систему, розширення масштабів діяльності. Щодо ВПО, то на рівні громад і регіону важливо відслідковувати проблеми сприяння належному їх соціальному забезпеченню, працевлаштуванню, вирішенню житлової та інших побутових проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. Пояснює професор економіки Себастьян Галіані. 25 серпня 2023 року. URL: <https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642>
2. СТАН ЕКОНОМІКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ У 2023 р. Аналітична доповідь. Травень 2023 р. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/18/2023-MATRA-I-KVARTAL-8.pdf>
3. Спільний звіт МОМ та влади Закарпаття акцентує увагу на створенні робочих місць як пріоритети стратегій інтеграції ВПО. 22 травня 2023 року. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/spilnyy-zvit-mom-ta-vlady-zakarpattya-aktsentuye-uvahu-na-stvorenni-robochykh-mists-yak-prioryteti-stratehiy-intehratsiyi-vpo>
4. Чубарь О.Г., Гапак Н.М., Бойко Я.М., Червак О.Ю. Релокація бізнесу на Закарпаття внаслідок війни: територіальний та галузевий зрізи. *Наукові перспективи*. 2023. № 5(35). С. 512-525. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525).
5. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2022/kil_subj_econom_2021.pdf
6. Область, громада та бізнес: як на Закарпатті функціонує проект з будівництва житла для внутрішньо переміщених громадян. URL: <https://varosh.com.ua/noviny/oblast-gromada-ta-biznes-yak-na-zakarpatti-funkcionuye-proekt-z-budivnytva-zhytla-dlya-vnutrishno-peremishhenyh-gromadyan/>

REFERENCES

1. Yak viina v Ukraini zminiuiе ekonomichnyi i biznesovi landshafty krain, rehioniv ta svitu. Poiasniuiе profesor ekonomiky Sebastian Galiani. 25 serpnia 2023 roku [How the war in Ukraine changes the economic and business landscape of countries, regions and the world. Economics professor Sebastian Galiani explains. August 25, 2023]. (2023). Retrieved from: <https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642> [in Ukrainian].
2. STAN EKONOMIKY TA PERSPEKTYVY YiI VIDNOVLENNIA U 2023 r. Analitichna dopovid. Traven 2023 r. Tsentr Razumkova [STATE OF THE ECONOMY AND PROSPECTS FOR ITS RECOVERY IN 2023. Analytical report. May 2023. Razumkov Center]. (2023). Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/18/2023-MATRA-I-KVARTAL-8.pdf> [in Ukrainian].
3. Spil'nyy zvit MOM ta vlady Zakarpattya aktsentuye uvahu na stvorenni robochykh mists' yak prioryteti stratehiy intehratsiyi VPO. 22 travnya 2023 roku [The joint report of the IOM and the Zakarpattia authorities emphasizes job creation as a priority of IDP integration strategies. May 22, 2023]. (2023). Retrieved from: <https://ukraine.iom.int/uk/news/spilnyy-zvit-mom-ta-vlady-zakarpattya-aktsentuye-uvahu-na-stvorenni-robochykh-mists-yak-prioryteti-stratehiy-intehratsiyi-vpo> [in Ukrainian].
4. Chubar O.G., Hapak N.M., Boyko Y.M., Chervak O.Yu. (2023) Relokatsiya biznesu na Zakarpattya vnaslidok viyny: terytorial'nyy ta haluzevyi zryzi. [Relocation of business to Transcarpathia as a result of the war: territorial and industry sections]. *Scientific perspectives*, 5(35), 512-525. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525) [in Ukrainian].
5. Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpat-s'kiy oblasti [Main Department of Statistics in Zakarpattia Oblast]. (n.d.). Retrieved from: http://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2022/kil_subj_econom_2021.pdf [in Ukrainian].

6. Oblast', hromada ta biznes: yak na Zakarpatti funkcionuye proekt z budivnytstva zhytla dlya vnutrishn'o peremishchenykh hromadyan [Region, community and business: how the project for the construction of housing for internally displaced citizens functions in Transcarpathia]. (n.d.). Retrieved from: <https://varosh.com.ua/noviny/oblast-gromada-ta-biznes-yak-na-zakarpatti-funkczionuye-proekt-z-budivnytstva-zhytla-dlya-vnutrishno-peremishhenyh-gromadyan/> [in Ukrainian].

Отримано 05.09.2023